

Karina Szymańska-Galińska <https://orcid.org/0000-0001-9625-4811>
Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi
e-mail: kszymanska.info@gmail.com

Bambrzy poznańscy a współczesna gwara miejska Poznania

The Poznań Bangers and the contemporary urban dialect of Poznań

Streszczenie

Artykuł bada stopień językowego wpływu Bambrów poznańskich na ukształtowanie się współczesnej gwary miejskiej Poznania. Analizie poddano pochodzenie i język emigrujących osadników, uwzględniając ówczesne podziały terytorialne i komunikacyjne. Przedstawiono także czynniki wpływające na niezwykle szybką polonizację Bambrów, od względów religijnych, przez edukację, po intensyfikację relacji z ludnością polską. Artykuł porusza kwestię prób germanizacji Bamberczyków – w szczególności podczas zaboru pruskiego na terenach Wielkopolski – w kontekście ostatecznego wykrystalizowania się tożsamości narodowej i regionalnej tej grupy etnokulturowej. Analizę zamyka bieżący udział i wkład Bambrów w kulturę oraz językowe dziedzictwo Poznania.

Słowa kluczowe: Bambrzy poznańscy, gwara poznańska, germanizmy w gwarze poznańskiej, Poznań, tożsamość regionalna

Abstract

The article examines the degree of linguistic influence of the Poznań Bangers on the formation of the contemporary Poznań dialect. The origin and language of the emigrating settlers were analyzed, taking into account the then territorial and communication divisions. The factors influencing the extremely rapid polonization of Bambrzy were also presented, from religious reasons through education to the intensification of relations with the Polish population. The article deals with the issue of attempts at germanization of the Bamberians – in particular during the Prussian partition in Wielkopolska – in the context of the final crystallization of the national and regional identity of this ethnocultural group. The analysis closes with the current participation and contribution of the Bangers to the culture and linguistic heritage of Poznań.

Keywords: Posnanian Bangers, Poznań dialect, Germanisms in Poznań dialect, Poznań, regional identity

Wprowadzenie

„W antrejce na ryczce stoją pyrki w tytce” – tak brzmi fragment znanego w Poznaniu powiedzenia, stanowiącego wizytówkę gwary poznańskiej. W cytowanym sformułowaniu na cztery charakterystyczne leksemy poznańskie, trzy z nich – *antrejka* ‘przedpokój’, *ryczka* ‘niski taboret, stołeczek’ i *tytka* ‘torebka papierowa’ – są germanizmami. Jak wskazuje Bogdan Walczak, zapożyczenia niemieckie stanowią około 29% całości polszczyzny Poznania (rozumianej dyferencyjnie) i obejmują wszystkie płaszczyzny organizacji jej języka – od fonetyki, poprzez gramatykę, po leksykę i frazeologię (Walczak, 2019: 94). Geneza tego zjawiska wynika przede wszystkim z uwarunkowań historyczno-politycznych Poznania. Ponad stuletnia sukcesja Prus na terenie Wielkopolski, okres okupacji hitlerowskiej podczas II wojny światowej, a co za tym idzie, powszechna, często wymuszana przez najeżdżące dwujęzyczność, jak i przemienne używanie języka polskiego i niemieckiego spowodowały trwałe przeniknięcie wielu struktur niemieczyny do polszczyzny poznaniaków i miały determinujący wpływ na ukształtowanie się specyficznej gwary regionu¹.

Chcąc przedstawić holistyczny rys Poznania wraz z jego uwarunkowaniami historycznymi, politycznymi, gospodarczymi i społecznymi, które odegrały fundamentalną rolę w kształtowaniu obrazu poznaniaka, nie sposób nie wspomnieć o osadnikach z okolic Bambergu, tzw. Bambrach. Ich historia toczy się równoległe z wydarzeniami, które wpłynęły na powstanie polszczyzny i tożsamości miasta. Bambrzy poznańscy to obecnie jeden z ważniejszych symboli Poznania, składowa jego kultury, tradycji i zwyczajów. W kontekście analizowanych uwarunkowań nasuwa się jednak pytanie, czy grupa ta wywarła wpływ na kształtowanie się języka poznaniaków oraz w jakim stopniu. Osadnicy pochodzili z terenów niemieckich, integrując się z lokalną społecznością, musieli więc oddziaływać na nią także językowo. Równocześnie trzeba wziąć pod uwagę odmiany dialektalne, którymi się posługiwali, oraz niezwykle sprawny proces polonizacji, dyktowany chęcią szybkiej asymilacji i funkcjonowania z Polakami. Aby odpowiedzieć na pytanie postawione w niniejszym artykule, należy dokładniej przyjrzeć się losom imigrantów z okolic Bambergu.

Przyczyny pojawienia się niemieckich osadników w Poznaniu

Przyczyn pojawienia się niemieckich osadników upatrywać należy w sytuacji Poznania na początku XVIII wieku. W tym czasie na terenie Polski toczyła się wojna północna, przez którą Wielkopolska ucierpiała bardziej aniżeli pozostałe regiony kraju na skutek działań wojennych. We wrześniu 1703 roku armia szwedzka wkroczyła do Poznania, w 1704 roku nastąpiło jego miesięczne oblężenie, które niemal doszczętnie zniszczyło miasto i jego najbliższe okolice. Do klęsk dołączyła panująca w latach 1708–1710 zaraza (Sarnowska-Giefing, 2021: 172). Jak podaje za Józefem Łukaszewiczem Maria

¹ Rozwinięcie tematu dotyczącego gwary poznańskiej oraz występujących w niej germanizmów podjęte zostało w monografii: K. Szymańska-Galińska (2023), *Germanizmy we współczesnej gwarze miejskiej Poznania*, Łódź.

Paradowska: „Poznańskie wsie obróciły się w ruinę. Budynki gospodarskie zostały zniszczone, pola nieuprawione, ludność wiejska wyginęła, a jej resztki rozproszyły się po kraju” (Paradowska 1993: 311 za: Łukaszewicz, 1938: 366). Jako że okoliczne wsie stanowiły gospodarcze zaplecze Poznania, w interesie miasta leżało ich jak najszybsze odbudowanie. Powroty polskich chłopów były jednak tak nieliczne, że konieczne stało się sprowadzenie osadników z innych krajów. Władze miasta wydały więc odezwę do ludności zamieszkującej okolice Bambergu, zachęcającą do przenoszenia się na tereny polskie (Paradowska, 2013). Wybór kolonistów podyktowany był w głównej mierze czynnikami religijnymi – dominującym wyznaniem wśród osadników był katolicyzm i był to także jedyny warunek, który musieli oni spełnić (przybysze musieli przywieźć ze sobą zaświadczenie, że są wyznania rzymskokatolickiego) (Paradowska, 1993: 312). Miasto zapewniło korzystne warunki osadnicze (Szczepaniak-Kroll, 2020: 105), co dla imigrantów pochodzących z przeludnionych oraz objętych zasadą primogenitury okolic Bambergu miało być zasadniczym atutem (Paradowska, 1993: 311).

Pochodzenie Bambrów a język

W ten sposób w pierwszej połowie XVIII wieku w podpoznańskich wsiach osiedliło się około 500 niemieckich imigrantów (Paradowska, 2013)². Przybywali oni grupowo, w czterech etapach datowanych na następujące lata: 1719 (Luboń), 1730 (Dębiec i Bonin), 1746 i 1747 (Rataje i Wilda) oraz 1750–1753 (Jeżyce i Górczyn) (Rutkowski, 1956: 270). W tym miejscu należy poruszyć istotny problem faktycznego pochodzenia osadników, którzy określani zostali wspólnym terminem *Bambrzy*, co sugeruje, że wszyscy pochodzili z Bambergu. Tymczasem, jak wskazują badania, przybywali oni nie tylko z tych okolic, ale także z innych miejscowości w Górnej Frankonii, Wirtembergii, Szwabii, Prus Wschodnich, a nawet ze Śląska (Bär, 1882: 17–18). Zjawisko objęcia jedną nazwą całej grupy imigrantów związane było z faktem, że pierwsi z nich sami tak się określili (pierwsi koloniści faktycznie pochodzili głównie z Bambergu) oraz zostali w ten sposób skategoryzowani jako niemieccy przybysze osiedleni w podpoznańskich wsiach na tych samych warunkach (Paradowska, 1993: 313). Utożsamianie Bambrów z Niemcami generuje kolejne nieścisłości. Należy wyjaśnić, że w okresie ich pierwszych migracji do Polski naród niemiecki nie istniał, a Niemcy nie tworzyły jednolitego państwa, stanowiąc zlepek ponad 300 niezawisłych księstw duchownych i świeckich (Szczepaniak-Kroll, 2010: 11–12). Jak podaje Irena Sarnowska-Giefing: „W XVIII wieku ważnym składnikiem poczucia narodowego było poczucie więzi lokalnej (identyfikacji grupowej dokonywano w kategoriach regionalnych)” (Sarnowska-Giefing, 2021: 173–174). Regionalizm ten wynikał także z obecnych na tych terenach uwarunkowań językowych, których wyjaśnienie pozwoli określić potencjalny stopień wpływu języka niemieckiego Bamberczyków na mowę poznaniaków. Należy wskazać, że na terenie dzisiejszych Niemiec aż do

² Szacunkowa liczba przybyłych osadników jest różna. Podaje się, że wynosiła nawet około 700 osób (zob. Szczepaniak-Kroll, 2018: 65; Sarnowska-Giefing, 2021: 178).

XVI wieku włącznie dialekty były jedyną formą mówionego języka. Historyczny proces osiedlania się plemion i etnicznie wyróżniających się grup ludności kształtował niezależne politycznie regiony, odrębne kulturowo i językowo (Mattheier, 2004: 233). Jak pisze dalej Klaus J. Mattheier: „Codzienna kultura i życie ludności wiejskiej nie wykraczało poza to środowisko, w którym pielęgnowany i rozwijany był język – dialekt związany z daną wsią i jej okolicą, jednolity i autochtoniczny” (Mattheier, 2004: 237). Sytuacja zaczęła ulegać zmianie od XVI wieku, kiedy powstał ponadregionalny jednolity język pisany, który stopniowo przekształcał się w język standardowy. Od XVIII wieku można zauważyć tendencję tworzenia ponadregionalnych form komunikacji językowej, która obejmuje także język mówiony. Dialekty zaczynają być wypierane przez nowe odmiany językowe – języki regionalne, które pełniły funkcję „wariantu przejściowego” (Mattheier, 1994: 423). Jak wskazuje Ewa Żebrowska, do XIX wieku generalnie jednak język mówiony utożsamiany był z dialektem (Żebrowska, 2006: 236). Do dziś różnice między poszczególnymi dialektami w stosunku do ogólnego języka niemieckiego są tak duże, że użyte w czystej formie uniemożliwiają wzajemne porozumiewanie się. Podobnie kształtowała się sytuacja językowa emigrujących na tereny polskie Bambrów. Posługiwali się oni bowiem dialektem wschodniofrankońskim (gwarami tegoż dialektu), mało zrozumiałym dla osiadłych wcześniej w Poznaniu Niemców pochodzenia pruskiego i niezrozumiałym dla (w dużej części już bilingwalnych) polskich mieszkańców Poznania i okolic (Bär, 1882: 29). Jak podaje Maria Paradowska: „Dla Polaków język Bambrów – szczególnie wtedy, gdy mówili prędko – był zupełnie niezrozumiały. Również Niemiec musiał pilnie uważać, by całkowicie zrozumieć szybko mówiącego Bambrę” (Paradowska, 2013). Dialekt wschodniofrankoński należy do najbardziej zróżnicowanego zespołu dialektów frankońskich, jego zasięg wyznaczają miasta Bamberg, Würzburg i Norymberga (May, 1980: 173). Zważywszy na to, że część osadników pochodziła również z Wirtembergii czy Szwabii, mogli oni posługiwać się gwarami dialektu szwabskiego (obecnie tereny te należą w dużej mierze do obszaru Badenii-Wirtembergii) (May, 1980: 172) oraz bawarskiego³ (na historyczną Szwabię składa się aktualnie również część zachodniej Bawarii). Niezależnie od dokładnego miejsca pochodzenia Bambrów, jak i płynności granic między poszczególnymi dialektami, podkreśla się, że „własny język okazał się dla kolonistów dysfunkcyjny w miejscu nowego osiedlenia” (Sarnowska-Gieffing, 2021: 173). Był to tym samym jeden z czynników decydujących o ich bardzo szybkiej i intensywnej polonizacji (Paradowska, 2013).

Pozostałe czynniki wpływające na szybki proces polonizacji Bambrów

Zdaniem Marii Paradowskiej (2013) już „w latach 1860–1880 proces ten [polonizacji – przyp. K. Sz.-G.] można było uznać za dokonany”. Bambrzy nigdy nie stworzyli swego

³ Maria Paradowska wskazuje na powszechność posługiwania się osadników gwarą wsi bawarskiej (zob. Paradowska, 2013).

rodzaju getta etnicznego, chcieli komunikować się z polskimi sąsiadami i władzami miejskimi, zaakceptować nowe miejsce zamieszkania (Paradowska, 2013). Kluczową rolę odegrały tu względy religijne oraz szkoła.

Bambrzy byli katolikami, ludźmi wierzącymi i praktykującymi. Uczestnictwo w mszach świętych, przynależność do kościołów parafialnych – z uwagi na rangę samego ceremoniału, jak i w wymiarze wspólnotowym – miała dla nich niezwykle duże znaczenie. Jako że wszelkie sakramenty oraz kazania odprawiane były w języku polskim, jego znajomość stała się dla osadników niezbędna. Jak wskazuje Max Bär:

Czy oni [Bambrzy – przyp. K. Sz.-G.] żądają obrzędów kościelnych w języku niemieckim? – gdy ich o to zapytać, to twierdzą, że prośba taka jest niepotrzebna, gdyż oni rozumieją po polsku i przebieg obrzędu jest im całkowicie zrozumiały (Bär, 1882: 49–50).

Ważnym czynnikiem sprzyjającym procesowi szybkiej polonizacji była szkoła. Początkowo, otwierając nowe placówki w podpoznańskich wsiach, zatrudniano nauczycieli znających dobrze język niemiecki. Z biegiem czasu, głównie pod wpływem katolickiego kleru, zaczęto wprowadzać naukę religii w języku polskim. Działania te nie budziły większego sprzeciwu Bambrów, którzy chcieli, aby ich dzieci potrafiły modlić się w języku polskim, a tym samym mogły przystępować do sakramentów w kościołach parafialnych, w których język ten obowiązywał. Kolejnym etapem było wprowadzenie do szkół, obok nauki języka niemieckiego, lekcji języka polskiego. W ten sposób młode pokolenie imigrantów mogło sprawnie asymilować się z polską społecznością (Żarczyńska, 2019b). Badania prowadzone przez Bära wykazały, że Bambrzy przestawali już używać języka niemieckiego w codziennym życiu (Bär, 1882: 49). Maria Paradowska pisze:

Starsi mówili jeszcze między sobą po niemiecku, młodzi – już wyłącznie po polsku. Jeżeli stary ojciec lub dziadek mówił jeszcze ze swą rodziną po niemiecku, to w chwili jego oddalenia się wszyscy prowadzili przerwana rozmowę po polsku (Paradowska, 2013).

Osadnicy z Bambergu coraz silniej utożsamiali się z polskością. Zacieśniały się relacje z Polakami, dochodziło do mieszanych małżeństw, w których z reguły narodowość matki decydowała o przynależności narodowej dzieci. Bamber ożeniony z Polką miał więc polskich potomków, ale także Polak poślubiający polonizującą się Bamberkę wpisywał swoim dzieciom do ksiąg metrykalnych polską narodowość (Paradowska, 1993: 314). Bambrzy przejęli wiele polskich obyczajów, wraz z zanikającym użyciem języka niemieckiego zaginęły obrzędy, w których dużą rolę odgrywały pieśni niemieckie. Następową również polonizacja niemiecko brzmiący nazwisk, np. Spät – Szpet, Müller – Myler, Zahn – Can (Paradowska, 2013). W kontekście szybkiej adaptacji Bambrów pisano o „cudzie nad Wartą”, podając za jej najważniejszą przyczynę „słowiańską krew” osadników (Żarczyńska, 2019a: 142–155). Tereny, z których przybywali imigranci, były zamieszkiwane od końca VIII do XI wieku przez ludność słowiańską (Strzelczyk, 1996: 73).

Próby germanizacji w kontekście kształtowania się tożsamości narodowej Bambrów poznańskich

Przełom w ostatecznym etapie polonizacji Bambrów spowodował zabór pruski. Bambrów z Prusakami łączyło wprawdzie „niemieckie” pochodzenie, dzielił jednak podobny, ale trudny do zrozumienia język, a przede wszystkim religia. Osadnicy byli katolikami, Prusacy natomiast w większości protestantami. Po latach wspólnego życia z Polakami zarówno pod względem religijnym, jak i kulturowym polskie otoczenie było Bamberczykom bliższe (Szczepaniak-Kroll, 2018: 69). Zaostrzająca się stopniowo polityka germanizacyjna Prus oraz lata Kulturkampf zostały odebrane przez Bambrów jako działania wymierzone nie tylko przeciw Polakom, ale także przeciwko nim samym. O ile jeszcze w roku 1833 czy 1867 zdarzały się pojedyncze sytuacje, w których poznańscy Bambrzy domagali się dla swoich dzieci nauczyciela lepiej władającego językiem niemieckim, o tyle podczas postępującego nacjonalizmu niemieckiego deklarowali już wobec władz pruskich, że są katolickiego wyznania i polskiej narodowości (Plenzler, 2019: 21). Protestowali przeciwko nauce religii w języku niemieckim czy likwidacji nauki języka polskiego:

[...] dowiedzieliśmy się, że 32 polskich dzieci z niemieckimi nazwiskami przydzielono do niemieckich oddziałów naszych klas i to z tym postanowieniem, żeby naukę religii pobierały w języku niemieckim i zostały wyłączone z wykładów w języku polskim, to znaczy w ich języku ojczystym. [...] My rodzice i opiekunowie tych dzieci [...] wnosimy przeciwko temu uroczysty protest, [...] my jesteśmy i byliśmy Polakami i chcemy też wychować je na Polaków (Bär, 1882: 39–40, 46).

Jak słusznie zauważa Maria Paradowska, dwa przeciwstawne sobie procesy, tj. coraz silniejszej identyfikacji Bambrów ze społecznością polską i germanizacji prowincji poznańskiej, „[...] zetknęły się z sobą, niejako nałożyły się na siebie i wywołały efekt właściwie nieprzewidywalny, w postaci intensywniejszego procesu polonizacyjnego ludności niezupełnie jeszcze spolszczonej” (Paradowska, 1993: 315). Paradoksalnie, germanizacja wpłynęła na ostateczne wykrystalizowanie się polskiej tożsamości narodowej Bambrów poznańskich. Warto w tym kontekście odwołać się za Katarzyną Waszczyńską do rozważań dotyczących tożsamości. Autorka wskazuje, że refleksja na ten temat pojawia się „[...] w momencie utraty lub zmiany punktów odniesienia [...]” (Waszczyńska, 2014: 49 za: Jawłowska, 2001: 51), gdy dochodzi do konfrontacji, do sytuacji zagrożenia (Waszczyńska, 2014: 49 za: Bauman, 2001: 8). Twierdzenie to oddaje położenie Bambrów, którzy swoją tożsamość narodową ukształtowali na nowo (stając się grupą etnograficzną, etnokulturową), traktując ją jako coś „zadanego, a nie danego z racji [...] określonego miejsca w uporządkowanym i stabilnym świecie” (Waszczyńska, 2014: 49 za: Jawłowska, 2001: 51).

Tożsamość poznańskich Bambrów wystawiana była jeszcze wielokrotnie na próby, jednak zawsze opowiadali się oni po stronie Polaków. Przynależność do narodu polskiego potomkowie osadników potwierdzili, biorąc udział w powstaniu wielkopolskim w 1918 roku, a następnie w 1920 roku w wojnie z bolszewikami. Najtrudniejszym okresem były lata II wojny światowej, kiedy Niemcy chcieli „przywrócić” Bambrów

narodowi niemieckiemu, skłaniając ich do podpisania volkslisty. W zdecydowanej większości przypadków odmawiano, skazując się tym samym na przymusowe prace lub obóz koncentracyjny.

Wnioski końcowe

Opisane pokrótce losy Bambrów poznańskich dają klarowną odpowiedź na pytanie dotyczące ich językowego oddziaływania na mowę poznaniaków. Osadnicy posługiwali się dialektalnymi odmianami języka niemieckiego, które ze względu na swoją odmiennność okazały się dysfunkcjonalne w komunikacji z Prusakami, jak i bilingwalnymi mieszkańcami podpoznańskich wsi i Poznania. Wyobcowani językowo nie mogli wpływać na proces kształtowania się gwary poznańskiej pod kątem niemieckich zapożyczeń. Chęć szybkiej asymilacji ze strony samych imigrantów, działania kleru i szkół, jak również uwarunkowania historyczne i polityczne spowodowały szybką polonizację tej grupy zarówno w aspekcie językowym, jak i tożsamościowym.

Bambrzy nie przyczynili się do powstania gwary poznańskiej, ale z pewnością byli i są jej nośnikami. Współżyjąc z Polakami, uczyli się języka polskiego także poza szkołą, w sposób naturalny przyswajali więc specyfikę mowy podpoznańskich wsi. Wraz z wchłonięciem przez Poznań na początku XX wieku okolicznych terenów spolonizowani już Bambrzy, podobnie jak pozostała ludność, wnieśli do języka miasta wpływy gwarowe. Obecnie gwara poznańska jest stałym elementem towarzyszącym wydarzeniom i uroczystościom związanym z kultywowaniem tradycji i kultury bamberskiej w Poznaniu.

Jak pisze Justyna Żarczyńska: „Bambrzy dzięki swojej determinacji, by na wielkopolskim gruncie poczuć się jak w domu, stali się barwną i ciekawą częścią jego społeczeństwa [...]” (Żarczyńska, 2019b). Wpisali się w kulturowy krajobraz miasta, są przedmiotem dumy i sympatii jego mieszkańców. W 2007 roku, kiedy „Gazeta Wyborcza” ogłosiła konkurs na miejski symbol nadchodzących Mistrzostw Europy, wygrała Bamberka (pomnik znajdujący się na Starym Rynku w Poznaniu), nazwana Eurobamberką, pokonując nawet poznańskie koziołki (Wieczorek, 2007). Trzy lata później wybrano ją symbolem zakupionych dla miasta tramwajów Tramino (Fertsch, 2010). Co roku na Starym Rynku hucznie obchodzone jest Święto Bamberskie, upamiętniające rocznicę podpisania kontraktu między miastem a pierwszymi osadnikami. Ich spuścizna kultywowana jest podczas obchodów najważniejszych świąt kościelnych, imprez miejskich, warsztatów oraz prelekcji w szkołach i domach kultury. Bambrzy reprezentują i promują Poznań w czasie ważnych wydarzeń⁴, zachowując zarazem odrębny charakter i pamięć o swoich korzeniach. W 1993 roku powstało Koło Bambrów Poznańskich, przekształcone w roku 1995 w samodzielne Towarzystwo Bambrów Poznańskich, a w roku 2003 miało miejsce otwarcie Muzeum Bamberskiego w Poznaniu. Tradycje bamberskie wpisano na krajową

⁴ Bamberki uświetniały spotkania z prezydentami, np. w 1988 roku z Helmutem Kohlem, Jakiem Chirakiem i Aleksandrem Kwaśniewskim czy w 2000 roku z Gerhardem Schröderem i Jerzym Buzkiem. Promowały także m.in. poznańskie lotnisko Ławica, występowały na Targach Książki, w 2014 roku brały udział w 125. Rocznicy Miejskiego Przedsiębiorstwa Komunikacyjnego itp.

listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego, przypisując Bambrów status grupy etnokulturowej, mocno zakorzonej w lokalnym środowisku, wyposażonej jednak w odmienną od otoczenia tożsamość genealogiczną (Posern-Zieliński, 2019: 21). Tożsamość ta powinna być rozpatrywana w wymiarze regionalnym, poznańskim. Jak zauważa Ryszard Skibiński, prezes Towarzystwa Bambrów Poznańskich: „Trudno odróżnić dzisiaj to, co typowo bammerskie, a co typowo poznańskie” (Skibiński, 2022). Jednym z celów zawartych w statucie Towarzystwa Bambrów jest „zachowanie i kultywowanie polskiej tradycji patriotycznej Bambrów Poznańskich jako integralnej części kultury poznańskiej i wielkopolskiej” (*Statut Towarzystwa Bambrów Poznańskich*, 2004). Wszystko to składa się więc na odmienność i wyjątkowość Poznania. Razem z gwarą poznańską, rozpowszechnianą i kultywowaną przez Bambrów, determinuje tożsamość regionalną poznaniaków.

Bibliografia

- Bär M. (1882), *Die „Bamberger” bei Posen; zugleich ein Beitrag zur Geschichte der Polonisierungsbestrebungen in der Provinz Posen*, Poznań: Joseph Jolowicz.
- Bauman Z. (2001), *Tożsamość jaka była, jest i po co?*, [w:] A. Jawłowska (red.), *Wokół problemów tożsamości*, Warszawa: Wydawnictwo LTW, s. 8–25.
- Fertsch K., *MPK – Bamberka symbolem Traminu. Zwycięzca konkursu otrzyma MacBooka i bimbę*, <https://oborniki.naszemiasto.pl/mpk-bamberka-symbolem-traminu-zwyciezca-konkursu-otrzyma/ar/c3-449614> [dostęp: 2.11.2022].
- Jawłowska A. (2001), *Tożsamość na sprzedaż*, [w:] tejże (red.), *Wokół problemów tożsamości*, Warszawa: Wydawnictwo LTW, s. 51–78.
- Łukaszewicz J. (1938), *Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania w dawniejszych czasach Józefa Łukaszewicza. T. 1*, Poznań: [b.w.].
- Mattheier K.J. (1994), *Varietätensensus*, [w:] K.J. Mattheier, P. Wiesinger (red.), *Dialektologie des Deutschen*, Tübingen: De Gruyter, s. 413–443.
- Mattheier K.J. (2004), *Tod der Dialektologie*, [w:] A. Lenz, E. Radtke, S. Zwickl (red.), *Variation im Raum. Variation and Space*, Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien: Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften, s. 233–237.
- May I. (1980), *Dialekty niemieckie i ich renesans*, „Przegląd Zachodni”, nr 5/6, s. 159–185.
- Paradowska M. (1993), *Bambrzy w Poznaniu wczoraj i dziś*, „Kronika Miasta Poznania”, R. 62, nr 3/4, s. 311–332.
- Paradowska M. (2013), *Bambrzy: mieszkańcy dawnych wsi miasta Poznania*, Poznań: PWN.
- Plenzler A. (2019), *Śladami Bambrów*, Poznań: Wydawnictwo Miejskie Posnania.
- Posern-Zieliński A. (2019), *Tożsamość zagrożona i odbudowana. Specyfika małych grup etnokulturowych*, [w:] W.W. Brzezińska, A. Szczepaniak-Kroll, A. Szymoszyn (red.), *300 lat Bambrów w Poznaniu. Wkład małych wspólnot migracyjnych w dziedzictwo kulturowe Polski*, Poznań: Wydawnictwo Miejskie Posnania, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, s. 15–41.
- Rutkowski J. (1956), *Studia z dziejów wsi wielkopolskiej XVI–XVIII w.*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Sarnowska-Gieffing I. (2021), *Z onomastykonu kultury. Imiona Bambrów poznańskich w XVIII wieku – rekonesans badawczy*, „Prace Językoznawcze”, vol. XXIII/2, s. 169–186.
- Skibiński R. (2022), Rozmowa przeprowadzona przez Karinę Szymańską-Galińską, Muzeum Bambrów Poznańskich 22.10.2022 r., Poznań.
- Statut Towarzystwa Bambrów Poznańskich* (2004), <http://www.bambrzy.poznan.pl/node/13> [dostęp: 2.11.2022].
- Strzelczyk J. (1996), *Bamberg a Polska w średniowieczu*, „Roczniki Historyczne”, R. LXII, s. 73–83.
- Szczepaniak-Kroll A. (2010), *Tożsamość poznańskich rodzin pochodzenia niemieckiego. Losy Bajerleinów i Dittrichów (XVIII–XX w.)*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Szczepaniak-Kroll A. (2018), *Poznańscy Bambrzy, czyli jak zachować tożsamość przez 300 lat?*, „Klio. Czasopismo Poświęcone Dziejom Polski i Powszechnym”, t. 45, nr 2, s. 61–84.
- Szczepaniak-Kroll A. (2020), *Rola liderów w kształtowaniu i promowaniu dziedzictwa kulturowego poznańskich Bambrów*, „Lud”, t. 104, s. 101–136.
- Walczak B. (2019), *Warstwy chronologiczne germanizmów w gwarze miejskiej Poznania*, „Gwary Dziś”, t. 8, s. 87–95.
- Waszczyńska K. (2014), *Wokół problematyki tożsamości*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego”, nr 6, s. 48–73.
- Wieczorek M. (2007), *Nos Eurobamberkę!*, <https://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/4949880/Nos-Eurobamberke-> [dostęp: 2.11.2022].
- Żarczyńska J. (2019a), *O osadnikach bamburgskich w prasie polskiej od przełomu XIX i XX wieku do roku 1939*, [w:] *Bambrzy*, „Kronika Miasta Poznania”, nr 2, s. 142–155.
- Żarczyńska J. (2019b), *Co bamburgskie, co polskie?*, <https://kultura.poznan.pl/mim/kultura/news/historia,c.8/co-bamburgskie-copolskie,135637.html> [dostęp: 26.10.2022].
- Żebrowska E. (2006), *Dialektologia niemiecka i jej przedmiot*, „Scripta Neophilologica Poznaniensia”, t. VIII, s. 235–245.

